

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

О. Л. Гапєєва

Національна академія сухопутних
військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

© Гапєєва О. Л., 2016

Проаналізовано науковий доробок сучасних українських та закордонних вчених у контексті дослідження різноманітних аспектів інформаційної безпеки. Виявлено, що студіювання інформаційної безпеки суспільства та особистості на пострадянському просторі розпочалось наприкінці 90-х років ХХ ст. В історичному аспекті окреслено проблематику розглянуто вперше.

Ключові слова: історіографія, інформаційна безпека, інформаційно-психологічний вплив, національна безпека, пострадянський простір.

The article analyzes the scientific works of modern Russian and foreign scientists in the context of studies of various aspects of information security. After the collapse of the USSR information security of the state, society and the individual became the subject of scientific research of political scientists, sociologists, jurists, philosophers, and experts in the information technology. But in historical perspective defined perspective is seen for the first time.

The author revealed the study of information-psychological security of the society and the individual in the post-Soviet area began in the late nineties of the last century scientists of the Russian Federation in the context of the study of national security of the state; in modern Russian historiography the issue is investigated, a large number of scientific papers.

But in a Ukrainian historiography the majority of the works have the legal, philosophical science and public administration, which allows to make a conclusion about the absence of comprehensive scientific research on issues of information security.

Key words: historiography, information security, information-psychological impact, national security, the post-Soviet space.

Постановка проблеми. Серед актуальних загроз національній безпеці України Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, визначає інформаційно-психологічну війну, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації викривленої інформаційної картини світу [1]. Саме тому в складних умовах сьогодення одним із пріоритетів інформаційної безпеки держави, суспільства та особистості є протидія інформаційним акціям, кампаніям та операціям проти нашої держави, надійний захист від цілеспрямованих маніпуляцій суспільною свідомістю та зміцнення єдності українського народу.

Результати дослідження. 29 грудня 2016 р. Рада національної безпеки і оборони України прийняла Доктрину інформаційної безпеки України у редакції Міністерства інформаційної політики. Пріоритетами державної політики в інформаційній сфері визначено створення та розвиток структур, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку

(передусім, у Збройних Силах України) та розвиток і захист технологічної інфраструктури забезпечення інформаційної безпеки [2].

Після розпаду СРСР та ліквідації відповідних структур, діяльність яких була пов'язана з інформаційною безпекою, зазначена проблематика стала одним із основних аспектів діяльності Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) – міжнародної організації, утвореної у грудні 1991 р. Зокрема, у військовій галузі співпраці держав-учасниць Співдружності було підписано найбільшу кількість нормативно-правових документів, пов'язаних із захистом інформації та міждержавним інформаційним обміном.

Інша багатofункціональна міжнародна регіональна організація безпеки – Організація Договору про Колективну Безпеку (далі – ОДКБ), утворена у травні 1992 р., починаючи з 2006 р. спрямовує свою діяльність на захист спільного інформаційного простору держав-підписантів Договору, удосконалення та уніфікацію законодавства у галузі інформа-

ційної безпеки, організацію спільної протидії загрозам в інформаційній сфері.

Треба зауважити, що проблематика забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі є міждисциплінарним питанням, яке охоплює широкий спектр технічних, політичних, соціальних, філософських, правничих і військових питань та є складовою забезпечення національної безпеки держави.

Метою статті є аналіз наукових напрацювань вітчизняних та закордонних дослідників з питань забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, історіографічного аналізу та всебічності.

Враховуючи багатоаспектний характер проблематики забезпечення інформаційної безпеки, цікавим для нашого дослідження є науковий дискурс О. Зозулі [3], у якому наведено узагальнені та систематизовані відомості щодо захисту дисертаційних досліджень у сфері забезпечення інформаційної безпеки пострадянських країн.

Автором встановлено, що протягом 1997–2015 рр. у країнах пострадянського простору було захищено 64 дисертаційних дослідження за проблематикою, що вивчається, зокрема 20 з них – на теренах України. Більшість вітчизняних дисертацій розроблено у галузі правничих наук та державного управління; три дослідження припадають на історичні науки це – роботи Я. Жаркова, А. Страннікова та О. Куцької, у яких розглянуто зміст та перебіг інформаційно-психологічних операцій у локальних війнах та збройних конфліктах ХХ ст. Результати, отримані автором, дають підстави стверджувати, що в історичному аспекті питання інформаційної безпеки на пострадянському просторі розглянуто вперше.

У наших попередніх наукових студіях досліджено історико-правовий аспект інформаційної політики на пострадянському просторі, діяльність СНД та ОДКБ у сфері інформаційної безпеки й історичний досвід держав-учасниць ОДКБ щодо організації та проведення спільних операцій у кіберпросторі [4, 5].

Науковий доробок українських та зарубіжних вчених з інформаційної безпеки ми пропонуємо систематизувати за декількома змістовними групами.

Основу першої групи досліджень складають наукові студії С. Дементьєва, А. Єркіна, В. Шерстюка та українських дослідників В. Ліпкана та Н. Волошиної, присвячені сучасним методологічним підходам дослідження питань інформаційної безпеки. На думку А. Дементьєва, “аналіз методології інформаційної безпеки є новітнім науковим напрямком, який формується на перетині різноманітних

напрямків методологічного аналізу” [6, 63]. Зокрема, для визначення складових інформаційної безпеки, автор пропонує застосувати низку підходів: постіндустріальний, інформаційний, соціокультурний, соціологічний, ціннісний та міждисциплінарний інструментарій наукових досліджень [6].

До другої групи напрацювань входять наукові студії, у яких досліджуються соціальні, філософські, політичні та психологічні (інформаційно-психологічні) аспекти інформаційної безпеки.

Історіографічний аналіз джерел, що належать до зазначеної групи, дає підстави стверджувати, що наприкінці дев'яностих років минулого століття питання забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства розглядалися у працях російських дослідників О. Митрохіної, С. Рощина, Г. Артамонова, С. Нікітової та Н. Потрубач. Узагальнюючи отримані ними наукові результати, можна зробити висновок, що інформаційно-психологічна безпека – це стан, за якому забезпечена всебічна захищеність особистості, суспільства і держави від впливу особливого виду загроз, що виступають у формі неконтрольованих інформаційних потоків [7].

Починаючи з 2006 р. до проблематики інформаційно-психологічної безпеки звернулись науковці Ж. Почивалова, А. Сапожнікова, В. Леончіков; Ю. Зінченко, Н. Лизь, М. Сізмін, Р. Назмутдінова, М. Єкімовська та С. Сергеев. Більшість авторів досліджували вплив сутнісних характеристик інформаційно-психологічної безпеки особистості та стверджують, що функціональна складова інформаційно-психологічної безпеки спрямована на забезпечення можливостей особистісного розвитку та самореалізації [8].

До цієї ж групи джерел належать праці І. Букреєва, А. Войскунського, М. Журавльова, Є. Жука, М. Фалеєва, у яких виокремлюються філософська, соціальна та політичні складові інформаційної безпеки. У монографії В. Макарова [9] автор запропонував новітній підхід щодо впливу сучасних соціальних та політичних складових на забезпечення інформаційної безпеки та розглянуто сучасні технології інформаційного впливу в соціальних мережах. Окремі питання забезпечення інформаційної безпеки розглянуто у монографічних дослідженнях І. Панаріна у співавторстві з Л. Панаріною “Інформаційна війна та мир” [10], Е. Брамана “Глобалізація та інформаційна безпека суспільства” [11]. Дисертаційні дослідження О. Манжуєвої, Я. Артамонової та українського дослідника О. Пучкова присвячені філософським аспектам інформаційної безпеки.

Вважаємо за необхідне виокремити групу наукових студій, що охоплюють період 2003–2016 рр. і у яких інформаційна безпека розглядають як складову національної безпеки держави, це –

дослідження Т. Ананьєва, А. Лазарева, І. Яковлева, В. Богачева, В. Кривоухова, Л. Михайлова, А. Галушка, О. Кулікова та Р. Юсупова.

Актуальному питанню сьогодення – інформаційній безпеці ЗМІ – присвячені дослідження Г. Алексеєва, П. Гвритишвили, В. Голуба. До наукових праць, у яких розглядається вплив засобів масової інформації та роль “народної дипломатії” у питаннях інформаційної безпеки, належать напрацювання А. Маркова та Д. Рогозіна.

До наступної групи джерел ми зараховуємо наукові студії, у яких міститься аналіз стану інформаційної безпеки у спільному інформаційному просторі держав-учасниць СНД та ОДКБ. Це дослідження П. Агапова, М. Єфремової, М. Вус, А. Мусаєва. Інформативними для нашого дослідження є напрацювання Г. Тертеряна та відомого експерта з питань інформаційної безпеки Республіки Вірменія С. Мартиросяна, у яких автором структуровано виклики й загрози інформаційній безпеці Вірменії та розроблено класифікацію ресурсів, необхідних країні для результативної протидії інформаційним операціям, а також огляд щодо історії хакерських війн між Вірменією та Азербайджаном цього ж автора. Питання інформаційної безпеки Шанхайської організації співробітництва розглянуті у дослідженні Вей Чжан; питання інформаційної безпеки Республіки Казахстан у наукових студіях Д. Уфліханова.

Інформаційній безпеці Російської Федерації у різноманітних аспектах розглянуто в дисертаційних дослідженнях А. Полікарпова – щодо соціально-філософських аспектів проблем інформаційної безпеки РФ, А. Ніколаєва – щодо інформаційної безпеки в умовах соціальної трансформації, Є. Проценка.Б. Хілька, наукові студії Ю. Хохлова, Є. Калужина, Я. Засурського.

Окрему групу джерел становлять наукові студії українських вчених щодо інформаційної безпеки України. Зокрема, дисертаційне дослідження Б. Кормича [12] присвячено вивченню організаційно-правових засад забезпечення інформаційної безпеки; Ю. Максименко [13] – теоретико-правовим засадам забезпечення інформаційної безпеки України. До зазначеної групи джерел також належать: монографія В. Горбуліна у співавторстві з О. Додоновим та О. Ланде “Інформаційні операції та безпека суспільства” [14]; наукові дослідження М. Галамби та О. Степка щодо складових інформаційної безпеки України; О. Левченка, низка напрацювань О. Литвиненка протягом 2010–2015 рр., С. Галушка, О. Наливайка, Я. Нікішіної, О. Морозова, Ф. Медвідя, Г. Почепцова [15].

Треба зауважити, що у працях українських дослідників розглянуто питання забезпечення

інформаційної безпеки у контексті міграційних та євроінтеграційних процесів, мовних пріоритетів державотворення, які відсутні у працях закордонних вчених.

Узагальнимо, що джерельна база за тематикою нашого дослідження є достатньо репрезентативною та охоплює різноманітні складові забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі.

Історіографічний аналіз напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених також дає змогу зробити висновок, що питання забезпечення інформаційної безпеки як складова діяльності міжнародних організацій, утворених на пострадянському просторі, а також у державах-учасницях (СНГ та ШОС) фрагментарно відображені у наукових студіях сучасних дослідників, але діяльність ОДКБ у сфері інформаційної безпеки залишилась недослідженою.

Зауважимо, що і в Україні, і у країнах ближнього зарубіжжя, відсутні комплексні наукові розробки щодо діяльності ОДКБ у цьому напрямку. Отже, основу історіографічного аналізу становлять офіційні документи, розміщені на інтернет-порталі ОДКБ (<http://www.odkb-csto.org>), матеріали виступів та інтерв'ю керівного складу, аналітичні матеріали державних інформаційних агенцій, матеріали наукових й науково-практичних конференцій та семінарів за тематикою, що вивчається [5].

У Положенні про співробітництво держав-членів ОДКБ у сфері забезпечення інформаційної безпеки, затвердженому у грудні 2010 р., вперше було закріплено терміни “інформаційна безпека” та “система інформаційної безпеки”. Зокрема, остання – це комплекс заходів правничого, політичного, організаційного, кадрового, фінансового, науково-технічного і спеціального характеру, метою якого є забезпечення ІБ держав-учасниць ОДКБ [16]. У цьому контексті цікавими є матеріали щодо удосконалення законодавства держав-учасниць ОДКБ з питань інформаційної безпеки [17]; наукові напрацювання І. Панаріна [18, 19], звітні щорічні доповіді Генерального Секретаря ОДКБ.

Серед узагальнювальних бібліографічних праць щодо проблем інформаційної безпеки слід відзначити напрацювання Наукової бібліотеки України імені В. Вернадського [20].

Висновки. Історіографічний аналіз проблем забезпечення інформаційної безпеки на пострадянському просторі дає змогу зробити висновок, що наприкінці дев'яностих років минулого століття спостерігається увага російських дослідників до питань забезпечення інформаційно-психологічних складових безпеки особистості, суспільства, держави, тоді як вітчизняні дослідники почали розробляти цю

проблематику дещо пізніше. Проте у науковому доробку українських дослідників виокремлено праці, в яких розглянуто актуальні питання сьогодення в контексті забезпечення інформаційної безпеки, пов'язані із міграційними та євроінтеграційними аспектами.

Наукові напрацювання закордонних дослідників охоплюють різноманітні напрями забезпечення інформаційної безпеки, тоді як українські науковці зосередили увагу на технічних, правничих, філософських та політичних складових. Зацікавленість вірменських та азербайджанських вчених проблемами інформаційної безпеки пояснюється постійними інформаційними акціями, кампаніями та операціями між протидіючими країнами.

Міжнародні регіональні організації – СНД та ОДКБ – звертають достатню увагу на питання забезпечення інформаційної безпеки, проте через недосконале законодавство у сфері інформації та інформатизації держав-учасниць СНД це питання залишилось невирішеним [4]. Щодо діяльності ОДКБ у зазначеному напрямі, спостерігається цілеспрямована робота у сфері інформаційної безпеки Аналітичною Асоціацією ОДКБ, яку створено у 2013 р., шляхом залучення відомих аналітичних та дослідницьких інституцій Російської Федерації та країн-підписантів Договору у цій сфері й проведення спільних операцій у кіберпросторі [5].

1. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. “Про Стратегію національної безпеки України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
 2. РНБОУ розглядає питання кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/rnbou-rozglyadaye-pitannya-kiberbezpeki-ta-zahistu-kritichno-39330>.
 3. Зозуля О. С. Науковий дискурс інформаційної безпеки і пріоритетні напрями дослідження в межах спеціальності “Теорія та історія державного управління”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2015/11.pdf.
 4. Ганеєва О. Л. Інформаційна безпека на пострадянському просторі: історико-системний аналіз / О.Л. Ганеєва // Грані: науково-теоретичний альманах. – Дніпропетровськ, 2016. – С. 93–99.
 5. Ганеєва О. Діяльність ОДКБ у сфері інформаційної безпеки / О.Л. Ганеєва – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vim.gov.ua/index.php/uk/ostannij-vipusk>.
 6. Дементьев С. А. К вопросу о методологических основаниях исследования информационной безопасности [Електронний ресурс] / С. Дементьев. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/search#ixzz4Rx7H4rEq>.
 7. Митрохина Е. Ю. Информационная безопасность личности как социологическая проблема : дисс. ... канд. соц. наук, 20.00.06. – М., 1999. – 156 с.
 8. Лызь Н. Информационно-психологическая безопасность в системах безопасности человека и информационной безопасности государства / Н. Лызь, Г. Веселов, А. Лызь //

Известия Южного Федерального университета. – № 8 (2014). 9. Макаров В. Е. Политические и социальные аспекты информационной безопасности / В. Е. Макаров. – Таганрог, 2015. – 349 с.
 10. Панарин И., Информационная война и мир / И. Панарин, Л. Панарина. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 384 с.
 11. Брандман Э. М. Глобализация и информационная безопасность общества : монография / Э. М. Брандман ; М-во образования и науки Российской Федерации, Московский гос. обл. ун-т, Тюменский гос. нефтегазовый ин-т, Ямальский нефтегазовый ин-т (фил.). – М. : Изд-во ГПИБ России, 2007. – 173 с.
 12. Кормич Борис Анатолійович. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2004. 13. Максименко Юлія Євгенівна. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України : Дис... канд. юридичних наук: 12.00.01 – 2008.
 14. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
 15. Почепцов Г. Информационная политика и безопасность современных государств. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/psyops/infowar6.htm>.
 16. Решение Совета коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности о Положении о сотрудничестве государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности в сфере обеспечения информационной безопасности [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_o16.
 17. Законодательство государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности в сфере обеспечения информационной безопасности: опыт, проблемы и перспективы гармонизации : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 28 ноября 2013 года) / под ред. П. П. Рябухина, В. В. Бондуровского, Г. И. Перекопского. – СПб. : Секретариат Совета Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ, 2014. – 88 с.
 18. ОДКБ и безопасность Евразии [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.km.ru/spetsproekty/2015/05/18/voenno-politicheskii-blok-nato/758887-odkb-i-bezopasnost-evrazii>.
 19. Сахинов Э. Академик Игорь Панарин: Только ОДКБ может обеспечить безопасность в Евразии [Електронний ресурс] / Эдуард Сахинов. – Режим доступу: <http://noevkovcheg.ru/mag/2013-19/4128.html#ixzz4T8NkY2hn>.
 20. Інформаційна безпека: бібліографія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/inf_bibliografia.pdf.

References

1. President of Ukraine (2015). The national security strategy of Ukraine, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
 2. NSDC considers the issue of cybersecurity and protection of critical infrastructure, available at: <http://www.president.gov.ua/news/rnbou-rozglyadaye-pitannya-kiberbezpeki-ta-zahistu-kritichno-39330>.
 3. Zozulya A. (2015), Scientific discourse and about priority research directions of informational security in framework of specialty “Theory and history of public administration”, available at: <http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/>

- 2_2015/11.pdf/ 4. Gapeyeva O. (2016), *Information security in the post soviet union space: a systematic historical analysis*, *Almanac Grani*, Vyp.12(140), pp. 93–99., DOI: <http://dx.doi.org/10.15421/17201612140>. 5. Gapeyeva O. (2016), *CSTO activities in the sphere of information security: historical retrospective*, available at: <http://vim.gov.ua/index.php/uk/ostannij-vipusk>. 6. Dementiev S. (2015), *On the question of the methodological basis of research of information security* available at: <http://cyberleninka.ru/search#ixzz4Rx7H4rEq>. 7. Mitrokhina H. (1999). *Information security of the person as a sociological problem*. Dissertation Ph.D. 20.00.06, Moscow, 156 p. 8. Lyz' N., Veselov G, Lyz' A. (2014), *Information-psychological security in the human security and state information security systems*. *Izvestiya SFedU. Engineering Sciences*, Vyp. 8, pp. 58–64. 9. Makarov V. (2015), *Political and social aspects of informational security*. *Taganrog*. 349 p. 10. Panarin I. (2003), *Informational warfare and world*. Moscow, 384 p. 11. Brandman E. (2007), *Globalization and informational security of society*. Moscow, 173 p. 12. Kormich B. (2004) *Organizational and legal bases of information security policy of Ukraine*. Dissertation Dr.Legal. 12.00.07, Kherson, 2004. 13. Maksimenko J. *Theoretical and legal principles of information security Ukraine: Dissertation Ph.D 12.00.01*. Kyiv, 164 p. 14. Horbulin V, Dodonov O., Lande D. (2009), *Information operations and safety of society: the threat resistance, modeling*: Kiev, 164 p. 15. Pocheptsov G. (2015) *Information Policy and Security of Modern States*, available at: <http://psyfactor.org/psyops/infowar6.htm>. 16. *Decision of the Collective Security Council of the Collective Security Treaty Organization on the Regulations on Cooperation of the Member States of the Collective Security Treaty Organization in the Sphere of Ensuring Information Security*, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_o16. 17. *Legislation of the member states of the Collective Security Treaty Organization in the field of information security: experience, problems and prospects for harmonization* <http://www.paodkb.ru/upload/iblock/0f8/28.11.13-konferentsiya-informatsionnaya-bezopasnost.pdf>. 18. *CSTO and Security in Eurasia*, available at: <http://www.km.ru/spetsproekty/2015/05/18/voenno-politicheskii-blok-nato/758887-odkb-i-bezopasnost-evrazii>. 19. Sahinov E (2013) *Academician Igor Panarin: Only CSTO can provide security in Eurasia*, available at: <http://noev-kovcheg.ru/mag/2013-19/4128.html#ixzz4T8NkY2hn>. 20. *Information Security: Bibliography*, available at: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/inf_bibliografia.pdf.